

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ
ΩΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2006

Σε ἀντίθεση μὲ τόσους ἄλλους τομεῖς, ἡ βυζαντινὴ χιλιετία δὲν φαίνεται νὰ ἔχει συμβάλει στὴν ἔξελιξη τοῦ θεάτρου, τὸ ὅποῖο μετὰ τοὺς ἐλληνορωμαϊκοὺς χρόνους ἔξαφανίζεται ὁριστικά.¹ Οἱ λόγοι εἰναι κυρίως θεολογικοὶ καὶ σχετίζονται μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῶν εἰκόνων στὴν εἰκονομαχία καὶ μὲ τὴν εἰκονολογία τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ποὺ δέχεται τὴν ὑπαρξὴ τῶν εἰκόνων μόνο ὑπὸ ὁρισμένες προϋποθέσεις, οἱ ὅποιες δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐλεύθερη ἔξελιξη καὶ διαμόρφωσή τους, πράγμα ποὺ ἦταν προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐμφάνιση καὶ ἔξελιξη τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου στὴ μεσαιωνικὴ Δύση. Καὶ κείμενα ποὺ συνδέονται στὴ σχετικὴ συζήτηση μὲ τὴ δῆθεν ὑπαρξὴ βυζαντινοῦ θεάτρου, ὅπως ὁ Χριστὸς Πάσχων, δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸ θέατρο² ἢ, ὅ-

1. Β. Ποῦχνερ, «Τὸ Βυζαντινὸ θέατρο. Θεατρολογικὲς παρατηρήσεις στὸν ἐρευνητικὸ προβληματισμὸ τῆς ὑπαρξῆς θεάτρου στὸ Βυζάντιο», *Ἐπετηρίς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν XI* (Λευκωσία 1981/82), σσ. 169–274 (καὶ διευρυμένο στὸν τόμο τοῦ ἔδιου, *Ἐδρωπαῖκὴ θεατρολογία*, Ἀθῆνα 1984, σσ. 13–92, 397–416, 477–494). Νέα σύνοψη στὸ ἄρθρο B. Ποῦχνερ, «Zum “Theater” in Byzanz. Eine Zwischenbilanz», στὸν τόμο: G. Prinzing / D. Simon (ἐπιμ.), *Fest und Alltag in Byzanz*, Μόναχο 1990, σσ. 11–16, 169–179, καὶ σὲ ἐλληνικῇ ἐκδοχῇ τοῦ ἔδιου, «Τὸ βυζαντινὸ θέατρο». ἔνας ἀπολογισμός, στὸν τόμο: *Τὸ θέατρο στὴν Ἑλλάδα. Μορφολογικὲς ἐπισημάνσεις*, Ἀθῆνα 1992, σσ. 21–43. Bλ. ἐπίσης πρόσφατα τοῦ ἔδιου, «Miscellanea byzantina histrionica. Μελέτες γιὰ τὸ θέατρο στὸ Βυζάντιο», στὸν τόμο: *Ο μίτος τῆς Ἀριάδνης. Δέκα θεατρολογικὰ μελετήματα*, Ἀθῆνα 2001, σσ. 15–93.

2. Β. Ποῦχνερ, «Χριστὸς Πάσχων καὶ ἀρχαία τραγωδία», στὸν τόμο: *Ἀνιχνεύοντας τὴν θεατρικὴ παράδοση*, Ἀθῆνα 1995, σσ. 15–113, κατὰ τὸ γερμανικὸ ἄρθρο τοῦ ἔδιου, «Theaterwissenschaftliche und andere Anmerkungen zum “Christus patiens”», *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 129 (1993), σσ. 93–143.

πως στήν περίπτωση τοῦ Κύκλου τῶν Παθῶν τῆς Κύπρου, ἀποτελοῦν πιθανῶς δυτικὴ ἀπήγηση στήν Κύπρο τῶν Λουζινιάν.³ "Ετοι, ἡ ἀφετηρία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στήν Κρήτη τῆς Βενετοκρατίας καὶ στὶς θεατρικὲς ἔξελίξεις τῆς Ἰταλίας τοῦ 16ου αἰώνα. Μιλώντας γιὰ «κρητικὴ Ἀναγέννηση», πρέπει νὰ ἔχουμε ύπόψη ὅτι αὐτὴ ἐκδηλώνεται σὲ μιὰ ἐποχὴ (μετὰ τὸ 1590) πολὺ ὁψιμη γιὰ τὴν ἴταλικὴ Ἀναγέννηση, καὶ ὅτι ἐπιπλέον παρουσιάζει στοιχεῖα τοῦ μπαρόκ καὶ τοῦ μανιερισμοῦ.

Τὸ Κρητικὸ θέατρο συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν πολιτισμικὴ ἀνθηση στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας στὴ Μεγαλόνησο (1211–1669) καὶ τοὺς ἀπόγονους τοῦ ἴταλικοῦ θεάτρου τῆς Ἀναγέννησης. Αὐτὸ ἀφορᾶ κυρίως τὴ δεύτερη, πιὸ εἰρηνικὴ φάση τῆς συμβίωσης τῶν Βενετῶν καὶ Κρητικῶν στήν Candia, ὅπως λεγόταν ἡ Κρήτη στὶς ἴταλικὲς πηγές, τὸν 16ο καὶ 17ο αἰώνα. Τότε ἡ Μεγαλόνησος διέθετε τὰ πιὸ σπουδαῖα λιμάνια γιὰ τὸ βενετικὸ θαλασσινὸ ἐμπόριο καὶ ἦταν ἐν γένει μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς μεσογειακὲς κατακτήσεις τῆς Γαληνοτάτης. Ή Βενετοκρατία ὁδήγησε, στήν ὁψιμη ἱστορικῇ της περίοδο, σὲ μιὰ πρωτοφανὴ ἀνθηση τῆς παιδείας, τῆς μουσικῆς, τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν γραμμάτων. Κρητικοὶ τυπογράφοι ἐργάζονταν στὶς ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν συγγραφέων ποὺ πραγματοποιοῦσε ὁ "Αλδος Μανούτιος γύρω στὰ 1500 στὴ Βενετία, Κρητικοὶ κλασικοὶ φιλόλογοι δίδασκαν σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια —ὅπως ὁ Φραγκίσκος Πόρτος (1511–1581) στὴ Γενεύη—, ὁ Κρητικὸς μουσικοσυνθέτης Νικόλαος Λεονταρίτης (πέθανε μετὰ τὸ 1572) ἔφτασε ὡς τὴν αὐλὴ τῆς Βαυαρίας στὸ Μόναχο, καὶ ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ

3. Β. Ποῦχνερ, «Θεατρολογικὲς παρατηρήσεις στὸν μεσαιωνικὸ Κύκλο τῶν Παθῶν τῆς Κύπρου», στὸν τόμο: Ἰστορικὰ νεοελληνικοῦ θεάτρου, 'Αθῆνα 1994, σσ. 91–107 καὶ 181–194.

τοῦ ζωγράφου Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (1540/1–1614) με-
γαλουργοῦσε στὴν ἀπόμακρη Ἰσπανία. Λόγιοι καὶ ἵερεῖς δίδα-
σκαν τὰ κλασικὰ γράμματα στὰ ἵταλικὰ πανεπιστήμια καὶ οἱ
Κρητικοὶ ἀποτελοῦσαν τὸ σημαντικότερο τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς
παροικίας στὴ Βενετία. Ἡ Κρήτη ἦταν, γιὰ 200 περίπου χρόνια,
τὸ σταυροδρόμι ἀνάμεσα σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση. Οἱ πόλεις της,
ὅτι Χάνδακας (Candia, τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο), τὸ Ρέθυμνο καὶ
τὰ Χανιὰ γνώριζαν σημαντικὴ πληθυσμιακὴ ἀνάπτυξη. Οἱ ἐμπο-
ρικές της δραστηριότητες ἀπέφεραν σημαντικὰ κέρδη στὴν τάξη
τῶν εὐγενῶν (nobili) καὶ τῶν ἀστῶν (cittadini). Ἡ ταξικὴ διάρ-
θρωση τῆς κοινωνίας ὠστόσο δὲν ἦταν ἀπόλυτη, ὑπῆρχαν καὶ
εὐγενεῖς ποὺ εἶχαν γίνει φτωχοὶ καὶ ἀστοὶ ποὺ εἶχαν ἀγοράσει τὸν
τίτλο τῆς εὐγενείας. Τὰ δύο δόγματα, τὸ ὄρθιόδοξο καὶ τὸ καθο-
λικό, συμβίωναν γενικὰ εἰρηνικά, παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς τριβὲς
ἀνάμεσά τους. Οἱ ἐπαναστάσεις τῶν πρώτων αἰώνων τῆς Βενε-
τοκρατίας σταμάτησαν τὸν 16ο αἰώνα, κι αὐτὸ προσέφερε τὸ ἔδα-
φος γιὰ μιὰ δίγλωσση πολιτισμικὴ ἀνθηση χωρὶς προηγούμενο.
Οἱ ντόπιοι μορφωμένοι γνώριζαν καλὰ τὰ ἵταλικὰ καὶ τὰ λατι-
νικά, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἀλλη μεριά, ὑπῆρχαν παλαιὲς βενετσιάνικες
οἰκογένειες ποὺ εἶχαν ἔξελληνιστεῖ καὶ χρησιμοποιοῦσαν, ἀκό-
μα καὶ στὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, τὴν κρητικὴ διάλεκτο.

Ἡ μόρφωση τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ οὐμανιστικὴ ἵταλική. Ὁνό-
ματα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία ἀναφέρονταν συχνὰ
μὲ τὴν ἵταλικὴ τους διατύπωση. Ἀπὸ τὴν ἀλλη πάλι, ὑπάρχουν
ἐπιγράμματα στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ποὺ μαρτυροῦν πώς ἡ ἑλλη-
νικὴ ἐθνικὴ συνείδηση καθόλου δὲν εἶχε σβήσει. Παντοῦ κυριαρ-
χοῦσε ἡ δίψα καὶ ἡ ὑπερηφάνεια τῆς μόρφωσης.

Στὶς θεωρίες τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς πρώτης ἔξελιξης τοῦ θε-
άτρου στὴν Κρήτη δὲν θὰ ἀναφερθοῦμε. Δὲν ἀφορᾶ τὰ ἴδια τὰ
κείμενα. Πάντως ἡ ἐμφάνιση τοῦ Γεωργίου Χορτάτση ὡς ὅρι-
μου δραματουργοῦ πρὸς τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰώνα καθιστᾶ λο-

γιακή την ύποθεση πώς θὰ πρέπει νὰ υπῆρχε καὶ κάποια προπαρασκευαστικὴ περίοδος, τὴν ὁποίᾳ δὲν γνωρίζουμε. Τὸ ρόλο τῆς πρώιμης καλλιέργειας τοῦ αρητικοῦ δράματος καὶ θεάτρου ἵσως νὰ διαδραμάτισαν οἱ λόγιες Ἀκαδημίες ποὺ υπῆρχαν στὶς μεγάλες αρητικὲς πόλεις.⁴

Γιὰ τὴν βενετοκρατούμενη Κρήτη καὶ τὸν πολιτισμό της ἐν γένει ύπάρχει ἔκτεταμένη βιβλιογραφία. Βλ. σὲ ἐπιλογή: N. M. Παναγιωτάκης (ἐπιμ.), *Κρήτη. Ἰστορία καὶ πολιτισμός*, τόμ. Β', Ήράκλειον 1988, κυρίως τὰ ἔξῆς κεφάλαια (μὲ βιβλιογραφία): Χρ. Μαλτέζου: «Ἡ Κρήτη στὴ διάρκεια τῆς περίοδου τῆς Βενετοκρατίας» (σσ. 105–162)· N. M. Παναγιωτάκης: «Ἡ παιδεία κατὰ τὴν Βενετοκρατία» (σσ. 163–196)· Στ. Ἀλεξίου: «Ἡ αρητικὴ λογοτεχνία τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας» (σσ. 197–230)· M. Μπορμπουδάκης: «Ἡ τέχνη κατὰ τὴν Βενετοκρατία» (σσ. 231–288)· N. M. Παναγιωτάκης: «Ἡ μουσικὴ κατὰ τὴν Βενετοκρατία» (σσ. 289–316). Γιὰ τὸν Ἐλ. Γκρέκο (Δομήνικο Θεοτοκόπουλο): N. M. Παναγιωτάκης, *Ἡ αρητικὴ περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Δομηνίκου Θεοτοκοπούλου*, Ἀθῆνα 1986. Γιὰ τὸν Φραγκίσκο Λεονταρίτη καὶ τὴ δυτικὴ μουσικὴ στὴν Κρήτη: N. M. Παναγιωτάκης, *Φραγκίσκος Λεονταρίτης. Κορητικὸς μουσικοσυνθέτης τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰώνα*. Μαρτυρίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Βενετία 1990.

Γιὰ τὴν αρητικὴ λογοτεχνία τῆς Βενετοκρατίας: David Holton (ἐπιμ.), *Λογοτεχνία καὶ κοινωνία στὴν Κρήτη τῆς Ἀναγέννησης*, Ήράκλειο: Πανεπιστημιακὲς ἔκδοσεις Κρήτης, 1997 (συμπληρωμένη ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς ἀγγλικῆς ἔκδοσης Cambridge 1991), μὲ τὰ ἔξῆς κεφάλαια: David Holton: «Ἡ αρητικὴ ἀναγέννηση» (σσ. 1–20)· Χρ. Μαλτέζου: «Τὸ ἴστορικὸ καὶ κοινωνικὸ πλαίσιο» (σσ. 21–58)· Arnold van Gemert: «Λογοτεχνικοὶ πρόδρομοι» (σσ. 59–94)·

4. Τὴν ίδεα αὐτὴ ἔχει ἀναπτύξει ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου σὲ ἄρθρο του «Ἡ συμβολὴ τοῦ Ρεθύμνου στὴν αρητικὴ Ἀναγέννηση καὶ μὰ προσθήκη γιὰ τοὺς Viví», *Ἀμάλθεια* 39 (1979), σσ. 171–180.